

KURIKULUM ETICKEJ VÝCHOVY V PRIMÁRNOM VZDELÁVANÍ V SLOVENSKEJ REPUBLIKE

Petra Fridrichová

Anotáci: *Príspevok sa zaoberá etickou výchovou ako vyučovacím predmetom v primárnom vzdelávaní. Analyzuje problematiku cieľov a obsahu i vhodné metódy práce etickej výchovy. V závere autorka poukazuje na možnosti inovácie kurikula etickej výchovy.*

Abstract: *The paper deals with Ethics as a subject in primary curriculum. It analyse goals and content, and teaching methods of Ethics. The author discusses possible ways to innovate Ethics instruction.*

Etická výchova v primárnom vzdelávaní je vyučovacím predmetom s formatívnym charakterom. Aktivity na vyučovacích hodinách by mali mať vplyv na dieťa, jeho osobnosť tak, aby postupne bolo schopné tvorivo, humánne a mravne riešiť rôzne životné a pracovné problémy. V učebných osnovách etickej výchovy pre 1. stupeň ZŠ je predmet charakterizovaný ako povinne voliteľný predmet na prvom a druhom stupni základných a špeciálnych škôl (s výnimkou špeciálnych základných škôl pre žiakov s mentálnym postihnutím a základných škôl pri zdravotníckych zariadeniach) v alternácii s náboženskou výchovou. Etická výchova sa má zameriavať na výchovu k prosociálnosti, ktorá sa odráža v morálnych postojoch a v regulácii správania žiakov. (Učebné osnovy etickej výchovy pre 1. stupeň ZŠ. Schválilo Ministerstvo školstva Slovenskej republiky dňa 13. 4. 2004 pod číslom CD-2004-5691/11376-1:096 s platnosťou od 1. 9. 2004 začínajúc prvým ročníkom.)

V súvislosti s charakterom vyučovacieho predmetu je vymedzený aj všeobecný cieľ etickej výchovy – *vychovať osobnosť s vlastnou identitou, s pozitívnym vzťahom k životu a ľuďom, so správaním určovaným osobným presvedčením, so zrelým morálnym úsudkom, a ktorá je, na základe vyššie uvedeného, charakterizovaná spojením správneho myslenia a správneho konania* – súlad medzi emóciami a chcením (Učebné osnovy etickej výchovy pre 1. stupeň ZŠ, 2004, s. 2). Primárnym východiskom etickej výchovy je rozvoj etických postojov a prosociálneho správania sa. Na základe toho autori učebných osnov a metodických príručiek pre vyučovanie etickej výchovy v primárnom vzdelávaní rozlišujú dve základné oblasti rozvoja osobnosti dieťaťa:

- rozvoj sociálnych zručností – otvorená komunikácia, pozitívne hodnotenie druhých, empatia;
- podpora mentálnej hygieny ako primárnej prevencie porúch správania sa a učenia (Učebné osnovy etickej výchovy pre 1. stupeň ZŠ, 2004, s. 2).

V zhode s autormi metodických príručiek pre vyučovanie etickej výchovy na 1. stupni ZŠ konštatujeme, že etická výchova sa realizuje cez štyri základné zložky (cieľ, obsah, výchovný štýl, metódy), ktoré dopĺňame o socioštruktúru (organizačná forma), didaktické pomôcky a psychoštruktúru (edukanti) (podľa Doušková 2006, s. 22).

Etická výchova v primárnom vzdelávaní je vyučovacím predmetom, ktorého témy by mohli byť integrálnou súčasťou vyučovania viacerých predmetov v elementárnej edukácii (najmä v prvouke, vlastivede, slovenskom jazyku a literatúre, ale aj v prírodovede a v pracovnom vyučovaní). Jeho opodstatnenosť ako samostatného vyučovacieho predmetu podporujú viaceré faktory, ktoré ovplyvňujú súčasnú školu (napr. zvyšujúca sa agresivita detí, šikanovanie, rasizmus a netolerancia, apod.).

Cieľ etickej výchovy v primárnom vzdelávaní

Učebné osnovy etickej výchovy pre 1. stupeň ZŠ vymedzujú sedem všeobecných cieľov:

- viesť dieťa k sebaúcte, k autonómnemu cíteniu a mysleniu,
- naučiť hodnotiť, zaujímať stanoviská, rozlišovať dobro od zla,
- naučiť prvky efektívnej komunikácie, dôvody a prvky prosociálneho správania primerané veku,
- spoznať zásady dobrých medziľudských vzťahov,
- znútorňovať prosociálne hodnoty, postoje a sociálne normy,
- podporovať rozvoj sociálnych zručností,
- formovať spoločenstvo detí.

Ciele EV sú bližšie vymedzené v jednotlivých ročníkoch spolu s tematickými celkami a obsahom učiva. Učebné osnovy EV vyčleňujú edukačné ciele, ktoré svojim obsahom nadväzujú na všeobecné ciele primárnej edukácie, ciele Milénia (Národného programu výchovy a vzdelávania) a najmä sú v súlade s programom výchovy k prosociálnosti od R. R. Olivara. Práve výchovu k prosociálnosti vnímajú autori učebných osnov a metodických príručiek EV pre 1. stupeň ako systém výchovných metodických postupov a krokov usporiadaných do programu, ktorý „rozvíja morálne postoje a praktické morálne činy a správanie“, a ďalej pokračujú, že „*podstatnou časťou programu je rozvoj sociálnych zručností*“ (Ivanová, Kopinová, 2005, s. 4). Dosahovanie týchto cieľov by mal prestupovať KEMSAK ako aktivizačný systém nonkognitívnych funkcií.

V logickej hierarchii cieľov, ktoré sú v súčasnom poňatí etickej výchovy pre 1. stupeň základnej školy definované ako ročníkové výchovné ciele, je veľkým problémom ich nedokonalá formulácia. Z tohto dôvodu sa domnievame, že pre úpravu kurikula etickej výchovy v primárnom vzdelávaní je potrebné upraviť a redefinovať nielen výchovné ročníkové ciele, ale aj ciele vyučovacieho predmetu ako takého. Ciele by pri tom mali spĺňať základnú požiadavku kladenú na funkciu cieľov – aktivizáciu žiaka. Zároveň sa domnievame, že ciele etickej výchovy je potrebné formulovať tak, aby smerovali k celostnému rozvoju osobnosti, tzn. je nevyhnutné akceptovať požiadavku na komplexný kognitívny a nonkognitívny rozvoj psychiky každého žiaka s rešpektovaním prekonceptov, a individuálnych osobitostí.

Kým Kosová (1996) a Doušková (2006) hovoria o nepremietnutí cieľov Koncepcie rozvoja výchovy a vzdelávania do učebných osnov z roku 1995 (1998), my dodávame, že ani učebné osnovy etickej výchovy pre 1. stupeň základnej školy nerešpektujú viaceré z vymedzených požiadaviek, a to najmä zameranie sa na celostný rozvoj osobnosti. Pri úprave kurikula etickej výchovy je preto potrebné uvažovať aj o akceptovaní a následnej implementácii všeobecných cieľov do učebných osnov a zároveň o vymedzení preferencií, na ktoré by sa mal učiteľ zameriavať pri formulovaní učiva, či témy konkrétnej vyučovacej hodiny – vymedzenie poznávacích a činnostných kompetencií, ktoré by mali žiaci v priebehu edukácie získať.

Z hľadiska formulácie cieľov ide pri tom o zmenu, ktorú dokumentujeme v príklade 1.

Súčasný cieľ: <i>Vytvárať prosociálne spoločenstvo detí.</i> (Učebné osnovy etickej výchovy pre 1. stupeň ZŠ, 2004, s. 5)

Zmena cieľa: Žiak by sa mal vhodne správať k spolužiakom a učiteľovi, vedieť požiadať učiteľa alebo spolužiakov o pomoc a radu, zveriť sa s problémom. Žiak by mal vedieť dramatickou scénkou znázorniť radosť zo spoločnej vydarenej aktivity v triede, mal by vedieť rozprávať o nej.

Príklad 1: Odporúčaná zmena cieľov etickém výchovy

Pre ciele je nevyhnutná podmienka ich primeranosti žiakom. Veľmi všeobecné, nesplniteľné, či ľahko dosiahnuteľné ciele sú demotivujúce. Vzhľadom na to, že ciele vymedzené učebnými osnovami sú často pre učiteľa hlavným zdrojom motivácie pri projektovaní výučby (čo je primárnou úlohou učebných osnov), bolo by vhodné upraviť formuláciu cieľov tak, aby viac akceptovala požiadavku operacionalizácie, vyjadrenia v pojmoch žiackych výkonov a využívanie aktívnych slovíec podľa taxonómií cieľov výučby tak, aby sa ciele prezentované v učebných osnovách stali „nástrojom riadenia výučby“ a stali sa východiskom pri tvorbe „operacionalizovaných učebných požiadaviek“ (Doušková, Porubský 2004).

Obsah predmetu etická výchova v primárnom vzdelávaní

Obsah etickej výchovy je orientovaný na atribúty, ktoré treba v dieťati rozvíjať, aby sme dosiahli výchovné ciele. Tieto atribúty sa premietajú v tematických celkoch učebných osnov. Ide o tzv. desať základných tém a šesť aplikačných tém:

1) otvorená komunikácia, 2) sebaúcta, pozitívne hodnotenie seba, 3) pozitívne hodnotenie iných, 4) tvorivosť a iniciatíva, 5) vyjadrovanie citov, 6) empatia, 7) asertivita, 8) reálne a zobrazené vzory, 9) prosociálne správanie – pomoc, darovanie, delenie sa, spolupráca, priateľstvo, 10) komplexná prosociálnosť, 11) etika – hľa-

danie koreňov prosociálneho správania, 12) etika a ekonomické hodnoty, 13) etika a náboženstvá – tolerancia a úcta, 14) rodina v ktorej žijem, 15) výchova k manželstvu a rodičovstvu, 16) ochrana prírody a životného prostredia (Učebné osnovy EV pre 1. stupeň ZŠ, 2004, s. 3).

Uvádzané témy sú prevzatým systémom Výchovy k prosociálnosti podľa R. R. Olivara. Samotné učebné osnovy túto príslušnosť potvrdzujú tvrdením, že „*obsahovo je etická výchova pre 1. stupeň koncipovaná ako program výchovy k prosociálnosti zostavený podľa modelu R. R. Olivara a rozšírený o témy korešpondujúce s vývinovými osobitosťami žiakov, ktoré priniesla skúsenosť EV ako nepovinného predmetu na 1. stupni ZŠ*“ (Učebné osnovy EV pre 1. stupeň ZŠ, 2004, s. 4). Konkrétnymi rámcovými témami etickej výchovy v primárnom vzdelávaní sú:

1. ročník ZŠ: Prvky prosociálneho správania v detskom kolektíve, Postoje a zručnosti medziludských vzťahov, Ľudská dôstojnosť a sebaúcta, Pozitívne hodnotenie druhých, Naša rodina,
2. ročník ZŠ: Postoje a zručnosti medziludských vzťahov, Tvorivosť, Iniciatíva, Vyjadrovanie citov, Naša trieda – spoločenstvo detí,
3. ročník ZŠ: Postoje a zručnosti medziludských vzťahov, Vcítanie sa do prežívania iných, Riešenie konfliktov, výchova k zmierlivosti, Pomoc, darovanie, delenie sa, Naša škola
4. ročník ZŠ: Sociálne postoje a zručnosti medziludských vzťahov, Reálne a zobrazované vzory, Rozvoj tvorivosti a iniciatívy, Napĺňanie Dohovoru o právach dieťaťa, Naš región – vlast.

V každom ročníku je vymedzených 5 základných tematických celkov, ktoré sú rozpracované do tém, resp. námetov na vyučovanie. Pri analýze učebných osnov a metodických príručiek sme si uvedomili, že aj pre veľmi tvorivého učiteľa je problémom vytvoriť základnú líniu personálneho a sociálneho rozvoja osobnosti žiaka. Témy sú široko koncipované, všeobecné a nie sú kontextuálne prepojené. 1. stupeň ZŠ pripravuje žiaka na ďalšie vzdelávanie a má vytvoriť základy samostatného učenia sa. Autori koncepcie etickej výchovy síce deklamujú, že takto postavený program etickej výchovy je propedeutikou etickej výchovy na 2. stupni škôl, ale spoločný základ v jednej filozofii nemusí zákonite zabezpečiť kontinuálnosť vyučovacieho programu.

Stratégie výučby etickej výchovy v primárnom vzdelávaní

Ciele a obsah predmetu etická výchova sa realizujú cez isté stratégie výučby. Autori koncepcie etickej výchovy pre 1. stupeň základnej školy vymedzujú *štyri výchovné metódy* vhodné na dosahovanie stanovených cieľov etickej výchovy: dialóg a diskusia, zážitkové metódy, učenie posilňovaním žiaduceho správania, učenie disciplinovaním (podľa Ivanová, Kopinová 2004, s. 31). Domnievame sa, vychádzajúc z cieľov 1. stupňa ZŠ, ako aj z cieľov Milénia (Národného programu výchovy a vzdelávania), že je potrebné venovať zvýšenú pozornosť rozširovaniu personál-

nej kompetencie dieťaťa. Edukant by si mal osvojovať cesty k sebarozvíjaniu, učiť sa uplatňovať a používať sebaregulačné vlastnosti ako sú sebauvedomenie, sebaznanie, sebaopätanie, sebahodnotenie, sebareflexia, sebadôvera, sebaúcta, seba výchova. Pri poznaní a uvedomení si seba ako samostatnej osobnosti s konkrétnymi potrebami, hodnotami a citmi je možné plnohodnotne a významne (z hľadiska žiaka) napredovať v socializácii, teda v začleňovaní jedinca do spoločnosti. K rozširovaniu personálnych a sociálnych kompetencií komplexne považujeme za vhodné nasledovné konkrétne učebné činnosti: rozhovor, riadená diskusia, autentické učenie, hra, prvky tvorivej dramatiky, bádateľské aktivity, riešenie bežných životných situácií priamo v prirodzených podmienkach, metódy a techniky dramatickej výchovy.

Elementárna edukácia má svoje špecifiká, ktoré vyplývajú z osobitostí detí mladšieho školského veku. Výber učebných činností je potrebné pred každou vyučovacou jednotkou dôkladne zvážiť. Dieťa by nemalo počas ani po vyučovacej hodine ostať samo s vlastnými pocitmi, malo by sa učiť hovoriť o nich a chápať ich. Hodiny etickej výchovy by nemali byť v žiadnom prípade monotematické, čo sa týka organizačnej formy či využívanej učebnej činnosti. Dieťa potrebuje zmenu, aktivitu a neustálu motiváciu. To je možné len vtedy, ak učiteľ pozná a využíva pri plánovaní vyučovacej jednotky niekoľko rozličných zdrojov a prístupov.

Návrhy na úpravy v kurikule etickej výchovy v primárnom vzdelávaní v Slovenskej republike

Etická výchova v primárnom vzdelávaní je povinne voliteľným predmetom. Vyučuje sa raz týždenne. Učitelia, ktorí ho vyučujú, absolvovali inovačné špecializačné školenia alebo doplnujúce kurzy etickej výchovy pre 1. stupeň ZŠ, ktoré zabezpečovali metodicko-pedagogické centrá. V súčasnosti realizujeme výskum, ktorým sa pokúšame zmapovať trendy vo vyučovaní etickej výchovy na Slovensku a vo vybraných európskych krajinách. Tento výskum by sa mal stať (na základe komparácie získaných výsledkov) východiskom pre návrhy na úpravu súčasného kurikula etickej výchovy v primárnom vzdelávaní. Domnievame sa, že úprava kurikula nielen etickej výchovy (ale aj) by mali byť sprevádzané širokou diskusiou odborníkov z oblasti pedagogiky, psychológie, ale aj učiteľov z praxe, aby sa kurikulárna transformácia naplnila vo svojej podstate, keďže transformácia je vlastne systémová a koncepcná zmena.

Po súčasnej teoretickej analýze kurikula etickej výchovy sa domnievame, že najväčšie nedostatky (ako sme už spomínali) sú v oblasti formulácie a primeranosti ročníkových cieľov, v nevymedzení štandardov a kľúčových kompetencií, ktoré má žiak nadobudnúť, v náročnosti a neprimeranosti obsahu, a v metódach, ktoré sú pre žiakov na 1. stupni škôl monotematické a nedostatočne aktivizujúce. Problémom pre nás je tiež pripravenosť učiteľov na vyučovanie etickej výchovy v primárnom vzdelávaní. Doškolovalie kurzy neposkytujú také teoretické východiská, ktoré by učiteľom umožnili pochopenie a dokonalé zvládnutie problematiky etickej výchovy (pozn.: pre porovnanie, učitelia, ktorí vyučujú etickú výchovu na 2. a 3. stupni škôl študujú tento predmet na vysokej škole 5 rokov. Postupne si

osvojujú filozofické východiská predmetu, absolvujú základy výchovy k občianstvu, religionistiku, základy výchovy k manželstvu a rodičovstvu a pod. a komplexnú didaktickú prípravu).

Obsah etickej výchovy by bolo vhodné doplniť o témy korešpondujúce s výchovou k občianstvu a výchovou k ľudským právam. Vo viacerých európskych krajinách (napr.: Veľká Británia, Fínsko, Francúzsko, a pod.) sa v národnom kurikule ako povinný predmet od ôsmich rokov (Veľká Británia) vyučuje predmet výchova k občianstvu (Citizenship Education), resp. sú témy občianstva a práv občana a dieťaťa súčasťou spoločenskovedných predmetov na 1. stupni ZŠ, ku ktorým sa ráta aj etická výchova. Dôraz na výchovu k občianstvu ako samostatného predmetu alebo integrálnej súčasť iných predmetov kladie aj Európska únia, ktorá zverejnila dokument „Project on Education for Democratic Citizenship“ (Štrasburg, 2000). V súčasných učebných osnovách etickej výchovy pre primárne vzdelávanie sa síce nachádza samostatná téma Napĺňanie dohovoru o právach dieťaťa, ale komplexne sa v nich *nenachádza dostatok tém*, ktoré by prioritne upozorňovali na práva dieťaťa, resp. vytvorili dostatočný priestor na riešenie tejto problematiky. Deti sa síce učia o prejavovaní vzájomnej úcty, prosociálnom správaní či vyjadrovaní citov, chýba im však uvedomenie si jedinečnosti vlastnej osobnosti, ktorej elementárne potreby musia byť rešpektované a dodržiavané.

Etická výchova má jasne formulované všeobecné ciele. Ak je našim zámerom v edukácii akceptovať a komplexne rozvíjať dieťa s jeho mnohostrannými inteligenciami (vrátane inter- a intrapersonálnej), potom jedným zo základných poslání etickej výchovy by mal byť *rozvoj emocionálnej inteligencie*. Vychádzame pri tom z tvrdenia H. Gardnera (podľa Gajdošová, Herényiová 2006, s. 243), že „...jadrom *interpersonálnej inteligencie* (...) sú schopnosti rozpoznávať náladu, temperament, motiváciu a potreby iných ľudí a vhodným spôsobom na ne reagovať. K *intrapersonálnej inteligencii* (...) patrí predovšetkým prístup k vlastným pocitom a schopnosť rozlišovať ich a používať pri komunikácii a rozhodovaní“. Zároveň sa domnievame, že pre rozvoj emocionálnej inteligencie detí v širšom kontexte, je dôležité, aby sa systematicky oboznamovali s možnosťami ponúkanými nielen vlastnými biologickými dispozíciami, ale aj inštitucionálne zakotvenými právami. Z tohto hľadiska sme si stanovili všeobecné témy, ktoré by zabezpečovali, v rámci kurikula etickej výchovy, napĺňanie požiadaviek na rozvoj emocionálnej inteligencie:

- personálny rozvoj,
- rozvoj sociálnych zručností, prosociálneho správania,
- rozvoj morálnych kvalít,
- výchova k občianstvu,
- práva dieťaťa.

Komplexnou analýzou učebných osnov etickej výchovy pre 1. stupeň ZŠ sme zistili, že nami vymedzené problematiky sa v jednotlivých témach prelínajú a vzájomne dopĺňajú. Zaujímavosťou je precízne prepracovanie témy Rodové rozdiely. V kontexte našej klasifikácie by sme ju zaradili do výchovy k občianstvu, príp. vychádzajúc z novších dokumentov dopĺňajúcich Deklaráciu práv dieťaťa, do celku Práva dieťaťa.

Z pohľadu metód, ktoré autori koncepcie odporúčajú, sú preferované predovšetkým metódy diskusné a *hru*. Súhlasíme s využitím hry ako aktivizačného prostriedku. Vychádzame pri tom z presvedčenia, že hra – ako metóda zážitkového učenia (Cejpeková 1999) má vždy výrazný formujúci charakter, preto je považovaná za významnú súčasť vyučovania etickej výchovy. *Hra v etickej výchove podporuje* uvedomenie si vlastných citov a potrieb, rozvoj empatie a prosociálneho správania, formovanie reči ako prostriedku komunikácie, schopnosť kooperácie a začlenenia sa do skupiny, schopnosť tvoriť, prijímať, reagovať a akceptovať pravidlá spolupráce, sebarealizáciu, sebauvedomenie, sebaopoznanie, sebaoponovanie, sebahodnotenie, sebakontrolu, sebareflexiu, sebadôveru, sebaúctu a seba výchovu.

Ďalšou nami odporúčanou vyučovacou metódou je *dramatická výchova*. Jej jednotlivé metódy a stratégie umožňujú žiakom zážitok a prežitie emócií (pozitívnych aj negatívnych) v bezpečnom prostredí. Žiak hrá rolu niekoho a pri tom má možnosť pochopiť problém z viacerých zorných uhlov. Pre porovnanie uvádzame komparáciu diskusných metód a štruktúrovanej drámy ako metódy dramatickej výchovy (tab. 1).

Výhody štruktúrovanej drámy	Výhody diskusie
vnútorné prežívanie	časová a priestorová nenáročnosť
rozvoj citlivosti voči konaniu druhých	rešpektovanie introvertných žiakov
rozvoj reaktivity na konanie druhých	rešpektovanie možnosti nevyjadriť sa k problému
pohľad na stanovený problém z rôznych uhlov pohľadu	rozvoj komunikačných zručností
aplikácia rozličných techník v priebehu jednej vyučovacej hodiny – variabilita a zmena pre aktivizovanie a zapojenie všetkých žiakov	rozvoj schopnosti argumentovať
možnosť diskusie v rámci štruktúrovanej drámy	
možnosť vystúpiť z drámy v bode, kedy je účastníkovi nepríjemná téma	
zapojenie všetkých členov skupiny	
Nevýhody štruktúrovanej drámy	Nevýhody diskusie
časová a organizačná náročnosť	možná pasivita žiakov, ktorých téma nezaujala
vysoké nároky na osobnosť učiteľa – autorita, udržanie napätia, organizačné schopnosti, apod.	monotematickosť techniky
	nie je pohľad z viacerých strán

Tab. 1: Porovnanie štruktúrovanej drámy a diskusie

Veľmi podstatnou súčasťou edukačného procesu je učiteľ a jeho žiaci – deti, osobnosti s vlastnými zážitkami, skúsenosťami, názormi. Učiteľ etickej výchovy (tak ako každý učiteľ) musí byť predovšetkým profesionál a expert – na seba, na pedagogické vzťahy, na uľahčovanie učenia sa a na reflexiu i sebareflexiu (Kosová 2007). Učiteľ etickej výchovy musí byť aj expertom na deti a ich prežívanie. Ciele etickej výchovy sú náročným súborom schopností, zručností a poznatkov a ich dosahovanie je predmetom celoživotného rozvoja. Učiteľ etickej výchovy nemôže dať žiakom viac ako schopnosť pozerieť na svoje konanie a na situácie, v ktorých sa ocitnú, komplexne a hľadať cestu na vyriešenie problémov.

Na základe nami spomínaných nedostatkov, ktoré vyplynuli z teoretickej analýzy, sa domnievame, že je *potrebná* úprava kurikula etickej výchovy v primárnej edukácii. Naznačili sme oblasti, v ktorých vidíme nedostatky a stručne sme navrhli možnosti úpravy kurikula. Myslíme si, že ďalšie námety na transformáciu prinesie práve realizovaný výskum vyučovania etickej výchovy, ktorý realizujeme v spolupráci s Katedrou etickej a občianskej výchovy na Pedagogickej fakulte Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Komparáciou viacerých koncepcií predmetu etická výchova, názorov odborníkov či učiteľov z praxe, ako aj vlastných názorov, chceme navrhnúť koncepciu vyučovania etickej výchovy v primárnom vzdelávaní v Slovenskej republike.

Literatúra

- CEJPEKOVÁ, J. *Základy všeobecnej didaktiky pre študentov učiteľstva 1. stupňa ZŠ*. Banská Bystrica : Pedagogická fakulta UMB, 1999.
- DOUŠKOVÁ, A. *Učebné ciele a projektovanie výučby*. Banská Bystrica : Pedagogická fakulta UMB, 2006.
- DOUŠKOVÁ, A.; PORUBSKÝ, Š. (eds.) *Vedenie študentov na odbornej učiteľskej praxi*. Banská Bystrica : Pedagogická fakulta UMB, 2004.
- GAJDOŠOVÁ, E.; HERÉNYIOVÁ, G. *Rozvíjení emoční inteligence žáků*. Praha : Portál, 2006.
- IVANOVÁ, E.; KOPINOVÁ, L. *Metodická príručka v 1. ročníku ZŠ*. Bratislava : Metodicko-pedagogické centrum, 2004.
- KOSOVÁ, B. *Humanizačné premeny výchovy a vzdelávania na 1. stupni ZŠ*. Banská Bystrica : Pedagogická fakulta UMB, 1996.
- KOSOVÁ, B. Koncepcné východiská pre inovačné trendy v edukačnej teórii a praxi. In LUBYOVÁ, J. (ed.) *Inovačné trendy v edukačnej teórii a praxi. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie doktorandov*. Banská Bystrica : Centrum vzdelávania doktorandov, 2007 (v tlači).
- Projekt on Education for Democratic Citizenship*. Štrasburg : Council of Europe, 2000. Dostupné na WWW: <www.okm.gov.hu/letolt/nemzet/eu/Education%20for%20Democratic%20Citizenship.pdf>
- Učebné osnovy etickej výchovy pre 1. stupeň ZŠ*. Bratislava : MŠ SR, 2004.